

het ondraaglijk besef

nieuwsbrief van het fonds suzan daniel

nummer zes - december 2001
themanummer

colofon

'het ondraaglijk besef' is de halfjaarlijkse nieuwsbrief van het
'het ondraaglijk besef' est la lettre d'information semestrielle du

FONDS **suzan daniel**

homo/lesbisch archief en documentatiecentrum
archives et centre de documentation homo/lesbien

postbus / boîte postale 569 B-9000 Gent 1 / Gand 1

suzan.daniel@skynet.be

+32(0)9-223.63.74 (Anne) +32(0)9-223.58.79 (Bart)

vorm: Hilde De Bock

druk: Sint-Joris, Merendree

verantwoordelijke uitgever: Omar Van Hoeylandt, Kroonprinsstraat 29,
9031 Drongen

omslagillustratie: Roze Zaterdag, Gent 1992. Foto: Krist Demasure

Dit themanummer kwam tot stand met de steun van de Vlaamse
Overheid, het Max Wildiersfonds van het Fonds voor Wetenschappelijk
Onderzoek – Vlaanderen en de Vakgroep Nieuwste Geschiedenis van
de Universiteit Gent.

Het Fonds Suzan Daniel is een initiatief van Leen Charles, Denise De
Weerd, Anne Ganzevoort, Bart Hellinck, Hans Soetaert en
Omar Van Hoeylandt.

Het Fonds Suzan Daniel werkt samen met Amsab vzw (Instituut voor
Sociale Geschiedenis), KADOC (Katholiek Documentatie- en
Onderzoekscentrum), AVG (Archiefcentrum voor Vrouwengeschiedenis
vzw) en RoSa (Rol en Samenleving vzw) en heeft de steun van het
Liberaal Archief vzw en het ADVN (Archief en Documentatiecentrum
van het Vlaams-Nationalisme vzw).

Marc Van Overmeiren las de Franse teksten na.

lidgegeld / cotisation 500 BEF / 12,39 EU

steunend lid vanaf / membre de soutien à partir de 2.000 BEF / 49,57 EU

rekeningnummer / numéro de compte 068-2150156-81

leden ontvangen gratis de nieuwsbrief

les membres reçoivent gratuitement la lettre d'information

fonds suzan daniel

Vanuit de vaststelling dat er al veel verloren is gegaan en bekommerd
om wat dreigt te verdwijnen, kwamen eind 1995 drie mannen en drie
vrouwen samen.

Na een grondige voorbereiding werd op 8 mei 1996 de vzw Fonds
Suzan Daniel, homo/lesbisch archief en documentatiecentrum,
opgericht.

Deze pluralistische vereniging wil alle informatiedragers uit het homo/
lesbisch verleden en heden verzamelen, ordenen, inventariseren en ter
beschikking stellen van geïnteresseerden.

Daarnaast plant het Fonds ook allerlei activiteiten rond dit materiaal:
inrichten van tentoonstellingen, studie- en vormingscycli, publiceren van
studies, documenten, enz.

Om dit alles professioneel te verwezenlijken wordt in de praktijk
samen gewerkt met erkende archiefinstellingen. Ook zij achten dit
thema belangrijk en willen zich inzetten om er een extra aandachtspunt
van te maken.

In een eerste fase wil het Fonds zich richten op het verzamelen van
verenigings- en privé-archieven. Op termijn zal door een gezamenlijke
catalogus het materiaal toegankelijk worden gemaakt.

*Ayant constaté que beaucoup de documents se sont perdus déjà et
soucieux de ce qui risque de disparaître, trois hommes et trois femmes
se réunirent fin 1995. Le 8 mai 1996 l'asbl Fonds Suzan Daniel,
archives et centre de documentation homo/lesbien, fut fondé après de
profonds travaux préparatoires.*

*Cette association pluraliste se propose de rassembler, de ranger,
d'inventorier tous les documents et sources d'informations du passé
homo/lesbien et de les mettre à la disposition du public intéressé. Le
Fonds prévoit aussi l'organisation d'activités diverses autour de ces
matériaux: des expositions, des cycles d'études et de formation, la
publication des études, des documents, etc. La coopération dans la
pratique avec des Archives reconnues doit garantir une réalisation
professionnelle de tous ces projets.*

editoriaal

Al jarenlang is er veel te doen rond het begrip privacy. Meer en meer beginnen ook de concrete gevolgen zichtbaar te worden die de bemoeienis van de wetgever met dit onderwerp met zich heeft meegebracht. Het meest bekend misschien is de vermelding op allerlei in te vullen formulieren dat we inzage hebben en mogelijkheid tot wijziging van onze persoonsgegevens die door een of andere organisatie over ons zullen worden bijgehouden. De geschiedenis heeft ons een paar erg kwalijke voorbeelden nagelaten van instanties die in het geheim bepaalde persoonsgegevens bijhielden en op grond daarvan erg kwalijke en discriminerende handelingen hebben gesteld. De nazi-praktijken zijn hier natuurlijk het best gekend. De opkomst van de computer heeft die tendens, en de gevaren ervan, alleen maar in een scherper daglicht gesteld. De technologie laat nu toe allerlei persoonsgegevens op oneindig veel manieren met elkaar te verbinden, bewerken en vergelijken. De *cookies* die al onze internetbezoeken begeleiden zijn hier het beste voorbeeld. Welke verkoper zou willen voorbijgaan aan informatie over (koop)gedrag van een potentiële klant? De intieme verbondenheid van almaar verder evoluerende technologie met deze observerende en rationaliserende tendens van moderne natiestaten blijkt ook uit een recente publicatie. In *IBM and the Holocaust* beweert Edwin Black dat de nazi's hun genocide systematischer hebben kunnen uitvoeren dankzij een voorloper van de computer, een ponskaartenmachine van de latere computergigant IBM. De praktijk van het 'ficheren' is dus verbonden met het opkomen van de moderne welvaartsstaten in het algemeen en hun tendens tot almaar verder schrijdende rationalisering van het beheer van grote groepen van mensen. De Franse onderzoekster Arlette Farge dook ooit een tekening op van de immense kaartenbakwielen die de kersverse, Franse politie onder Louis XIV reeds gebruikte.

Wie zou dus neen zeggen als het gaat om privacy en de eerste vage connotaties die het oproept? Hebben we niet allen het gevoel dat onze privacy almaar meer wordt binnengedrongen? Dit gevoel wordt duidelijk veroorzaakt door een economie die almaar meer aansluitingspunten zoekt met onze persoonlijke (privé-)levenswereld om er een nieuw wingewest van te maken. Naast de vooral gekende junkmail voelen we de toenemende druk op de zondagsrust. Camera's lijken onze woning op allerlei manieren binnen te dringen. Ook de GSM lijkt op de eerste plaats een indringer maar wordt net door veel mensen gebruikt om een zekere privacy te behouden. Ze weten dat ze op hun GSM *net niet* door iedereen opgebeld kunnen worden.

Ook het Fonds Suzan Daniel zal, samen met de gehele archiefsector, een werkbare verhouding moeten vinden met de nieuwe privacy-wetgeving. Archieven werken immers ook met bestanden. Ook zij beheren allerlei informatie en die informatie kan gelieerd zijn aan bepaalde personen. Het kluwen en de problemen die de nieuwe wetgeving met zich meebrengt, dringen nu pas door tot de archiefwereld, zo laat Bart Hellinck ons weten in zijn tekst in deze nieuwsbrief. Het is ook eerder onduidelijk waar het allemaal naartoe zal gaan. De op het eerste gezicht goedbedoelde en door de homo- en lesbische beweging zelf aangevraagde wetgeving, zo stelt hij, lijkt nu als een boomerang terug in het gezicht terecht te komen van diezelfde gemeenschap. Zoals het er nu voorstaat zou, in naam van de privacy, bepaalde informatie niet meer mogen worden bijgehouden. Meer nog, die informatie zou zelfs niet meer mogen bestaan en geproduceerd worden. Vreemd genoeg doet dit terugdenken aan wat Theo van der Meer ooit vertelde in zijn boek *Sodoms zaad in Nederland* over de vroeg-moderne sodomietenvervolgingen in Holland. Samen met de veroordeelde sodomiet werden soms ook de processtukken zelf met de sodomiet verbrand. Tegenwoordig vlieg je voor homoseksualiteit wel niet meer op de brandstapel, maar bepaalde informatiesporen lijken nu wel weer mogelijk in het gedrang te komen. En dat in naam van een politiek die, zoals Bart beweert, homoseksualiteit volledig terugdringt tot de privé-sfeer. Een tendens die na de oorlog in Groot-Brittannië werd ingezet met de publicatie van het Wolfenden-rapport uit 1957. Daarin werd de voorgestelde decriminalisering van homoseksualiteit expliciet verbonden met de privacy van de handelingen. Het mocht als het maar achter vier muren *en privé* gebeuren.

Nu zijn er, naast veel hetero's, ook veel homoseksuelen en lesbiennes die deze opinie erg toegedaan zijn. Homoseksualiteit is voor hen een slaapkamerfenomeen en moet dat ook blijven. Ze vinden een bestaan van een homo/lesbisch archief dan ook een aberratie. 'Worden daar dan gedroogde condooms bijgehouden of zo?', vragen ze ons dan schamper. Het Fonds Suzan Daniel heeft hier natuurlijk een moeilijke en paradoxale positie. Enerzijds willen we onze neutraliteitspositie zoveel mogelijk garanderen en de privacy van mensen vrijwaren. Anderzijds is het naar buiten komen, nu vijf jaar terug, als een homo/lesbisch archief een weinig neutrale act. Een breken van het privacygebod zeg maar. Want alle informatie over homoseksualiteit kan in principe als privé worden beschouwd. Waar trekken we dus de grenzen? Is de informatie over iemands homoseksualiteit een publiek gegeven, net als iemands haarkleur? Of wordt de grens eerder getrokken bij concrete slaapkamerpraktijken (een voorkeur voor tepelklemmen of gloeiend kaarsvet)? Allemaal behoorlijk lastige vragen waar het Fonds nu en in de toekomst altijd voor de veiligste optie zal kiezen.

Hans Soetaert

billy & charles

Billy en 1931.

Billy et Charles, deux princes à Hollywood

D'une manière ou d'une autre nous nous souvenons des noms de Rudolph Valentino, Greta Garbo, Lon Chaney..., des célébrités de Hollywood des années '20-'30.

Une de ces stars, William (ou Billy) Haines, un jour parmi l'élite des 'moneymakers' de Metro Goldwyn Mayer (MGM) et aux années '30 l'acteur qui lui rapportait le plus, était presque oubliée dans l'histoire du cinéma. En 1998 sortait cependant *Wisecracker: the life and times of William Haines, Hollywood's first openly gay star*, une biographie intrigante et un portrait intime d'une étoile oublié. En même temps c'est une histoire fascinante du gay Hollywood d'il y a septante ans, une histoire que les 'fan magazines' ne racontaient pas.

Haines, né en 1900 à Staunton (Virginia), quitta le domicile paternel quand il avait 14 ans et ouvrit un dancing (un bar gay?) à Hopewell, une petite ville industrielle avoisinante où on fabriquait notamment des explosifs pour la 'Grande Guerre'. Quand plus tard l'industrie crachotait, Haines, plein d'ambition, partit en direction de Greenwich Village (New York) où il devint modèle. Les studios de Hollywood y recrutaient et chacun des mannequins espérait ardemment d'être découvert. Ainsi Hollywood créait son propre mythe: élever le commun des mortels jusqu'à l'état d'une vedette chargée de gloire immortelle.

Et Haines fut découvert. En mars 1922 il eut son premier rendez-vous aux studios Goldwyn. Sa vie ouvertement homosexuelle n'était au début aucun problème: Hollywood tolérait une forme discrète d'homosexualité, de préférence masquée derrière une façade hétérosexuelle, quand des acteurs homosexuels épousaient des actrices lesbiennes. Le 'glitter and glamour' était présenté dans une emballage hétéro, mais loin des projecteurs tout le monde faisait ce qu'il ou elle voulait.

Haines, sans concession, refusait de s'enfermer dans un mariage blanc. Ses escapades intimes avec entre autres William Randolph Hearst, Joan Crawford, Jack Benny, Archie Leach, Cary Grant et même 'super hétéro' Clark Gable, et sa cohabitation avec Jimmie Shields, son ami pour toujours, faisaient déborder le vase pour Louis B. Mayer, alors patron du MGM. "Give up Jimmie or give up your career". Mais aussi le climat de plus en plus homophobe, à cause du 'Production Code' avec lequel les groupes de pression conservateurs et catholiques (Legion of Decency) pesaient de tout leur poids sur les studios de Hollywood pendant la crise des années trente, forçait pas mal de stars gays de retourner au placard. Cary Grant et Gary Cooper montraient la porte à leurs amants et se cherchaient une femme. Pour Haines par contre sa carrière d'acteur se terminait prématurément en 1933.

Peut-être que Billy Haines n'était pas un 'dieu' du grand écran tels que Valentino ou Garbo. En tout cas ce n'était pas dans sa nature de s'accommoder de la norme hétéro en vigueur. Avec l'appui de quelques amis Haines commençait alors une deuxième carrière fructueuse. Il devint ainsi un des décorateurs les plus connus et les plus demandés de Hollywood, en recevant des ordres d'une pléiade de célébrités parmi lesquels le gouverneur de l'époque, Ronald Reagan.

Cette deuxième carrière s'est terminée gracieusement en 1969 avec la décoration de l'ambassade américaine à Londres, à la demande de Walter H. Annenberg, l'ambassadeur de l'époque. Haines dépensa plus d'un million de dollars à ce gros boulot. Mais la demande d'Annenberg n'était pas à comprendre de travers: "Bring a bit of Hollywood to London".

Quelques décennies auparavant, en 1931, Billy Haines et son ami Jimmie Shields avaient déjà voyagé en Europe. Ils y avaient visité entre autres la France, la Belgique et les Pays-Bas. Haines s'intéressait beaucoup à l'achat d'antiquités et se laissait inspirer par la décoration d'hôtels et de villas connus. Son prestige de vedette du cinéma était toujours intact et il en jouissait en abondance. En plus il était devenu un hôte bien vu auprès du 'beau monde' de l'Ancien Continent, et c'est ainsi qu'il a pu rencontrer le jeune prince Charles, comte de Flandre, fils du roi Albert I et de la reine Elisabeth.

Charles, un jeune homme sérieux, érudit et avide d'apprendre, le benjamin de Billy de quelques années, était obsédé par le cinéma. Cette rencontre s'avérait une vraie sensation aussi bien pour Charles que pour Billy. Le premier rencontrait 'le' prince du grand écran, Haines de son côté un prince authentique qui par son éducation et à cause de sa mère artistique côtoyait pas mal d'intellectuels et d'artistes. A peine un an après la visite de Haines le prince Charles traversa à son tour l'Océan Atlantique et pendant un certain temps il était l'invité de son ami Billy. Pareille chose n'échappait bien sûr pas à la presse (à sensation) et toutes sortes d'histoires piquantes resurgissaient. MGM faisait des efforts effrénés afin de couvrir lui-même comme la famille royale belge. Ainsi quelques revues bâclaient d'autres histoires. Charles sillonnait incognito la Californie à la recherche d'une jeune dame d'origine modeste qu'il aurait rencontrée en voyage et dont il était tombé éperdument amoureux. En cours de route il se serait réalisé que Hollywood était tout près et que cela était l'occasion rêvée de visiter son idole, la ravissante Mary Pickford. Par hasard il aurait alors rencontré Billy Haines à Santa Monica.

Charles se serait alors présenté comme Charles Dawson. Rapidement "Dawson" aurait été invité par l'accueillant Haines, qui lui aurait offert une chambre. La suite est grotesque. Le maître d'hôtel de Haines aurait ensuite remarqué les insignes royaux sur les sous-vêtements de Charles (the guest's Paris-made 'shorts'), révélant ainsi sa vraie identité. C'est évidemment absurde de supposer que Billy Haines ne savait pas qui était vraiment son hôte. En tout cas, pour la presse c'était une aubaine: des histoires homo-érotiques relatives à ces deux 'célibataires' devenaient d'usage à Hollywood.

Une photo non datée du prince Charles
(Photo: Amsab-ISG.)

Le plus amusant de cette histoire, écrit Mann, est que ce n'était probablement que la rencontre de deux amis. Bien que l'auteur mentionne en même temps que le prince était connu en toute l'Europe pour être homosexuel(!?). Mais l'histoire était juteuse parce que deux célébrités étaient impliquées.

Quoi qu'il en soit, la vie de Haines s'écoulait longue et heureuse, toujours à côté de Jimmie Shields, son ami inséparable ("the happiest married couple in Hollywood"). Il est mort en 1973. Deux mois plus tard Shields, inconsolable, mit fin à sa vie.

A cause de la popularité de son frère, Léopold III, et surtout de la Reine Astrid, Charles n'attirait pas beaucoup d'attention, jusqu'au moment, le 20 septembre 1944, où il était nommé Régent de Belgique. Rigoureusement il remplissait sa nouvelle fonction. Après sa régence le prince Charles a préféré mener une vie tranquille et retirée sur son domaine à Raversijde (Ostende) où il se consacrait à la peinture. Il est décédé le 1 juin 1983.

Omar Van Hoeylandt

bibliographie

Mann, William J. Wisecracker: the life and times of William Haines, Hollywood's first openly gay star. New York, Penguin Books, 1998.

anne lister of shibden hall 1791 - 1840 (1)

"I Love and Only Love the Fairer Sex and Thus, Beloved By Them In Turn My Heart Revolts From Any Other Love But Theirs".

Anne Lister was een van de meest opmerkelijke vrouwen uit het pre-victoriaanse Engeland. Erfgename van een niet onaanzienlijk landgoed, slaagde ze erin zichzelf te onderrichten in de klassieke literatuur, zich te ontwikkelen tot een gewiekste zakenvrouw, de plaatselijke politiek te beïnvloeden en zelfs tot op bepaalde hoogte het respect van haar omgeving af te dwingen. Dit was niet zo evident, omdat Anne er nooit een geheim van gemaakt had dat ze in het geheel geen interesse had voor mannen. Al heel vroeg had Anne besloten dat ze nooit zou trouwen, zelfs niet uit zakelijke overwegingen zoals zoveel van haar tijdgenotes, omdat, zoals bovenstaand citaat illustreert, ze enkel en alleen van vrouwen hield. In de gecodeerde stukken van haar dagboeken beschreef Anne tot in de kleinste details haar gepassioneerde relaties met vrouwen, waarbij ze zelfs elke 'kus' (haar term voor orgasme) zorgvuldig noteerde. Lister was in zekere zin een bijna dwangmatig dagboekschrijfster. Vanaf 1806, op vijftienjarige leeftijd, begon ze korte dagboeknoties bij te houden, die langzamerhand evolueerden tot systematische getuigenissen.

De dagboeken van Anne beslaan niet minder dan 27 volumes (bijna 4 miljoen woorden), waarvan bijna een zesde in code. Slechts een fractie daarvan werd toegankelijk gemaakt door enkele onderzoek(st)ers, en zelfs deze stukken bevatten dusdanig veel informatie over de complexe figuur van Lister dat het onmogelijk is hiervan een samenvatting te geven.

Dit artikel is dan ook enkel bedoeld als bescheiden kennismaking met Anne Lister.

een biografische inleiding

Anne Lister werd geboren in Halifax (Yorkshire) op 3 april 1791, dochter van Captain Jeremy Lister, een veteraan van de Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog. De familie Lister was niet bepaald onbemiddeld, maar zeker ook niet rijk. Anne bracht haar kindertijd door op het platteland, en werd daarna naar een in hogere kringen zeer in trek zijnde kostschool in York gestuurd. Met haar 'mannelijke' uiterlijk en evenzeer als 'onvrouwelijk' beschouwde interesses – Anne was een verwoed lezer en interesseerde zich in hoge mate voor de klassieken en de wetenschap – zou ze daar haar reputatie als tomboy verwerven. Ze beleefde er haar eerste romantische relatie met Eliza Raine, het meisje met wie ze de kamer deelde. Hun verhouding was fysisch en heel passioneel, maar dat belette Anne evenwel niet om ondertussen met andere vrouwen te flirten.

In 1806 keerde ze terug naar Halifax, waar ze het grootste deel van haar leven zou doorbrengen. Door de afwezigheid van andere nazaten besliste haar oom in 1814 dat Anne het Shibden landgoed met boerderijen, pachtgronden, steengroeven en steenkoolmijnen zou erven. Anne zou het landgoed met uitzonderlijke ondernemingszin beheren. Ze was ontzettend ambitieus, met als doel haar lagere afkomst

Anne Lister, 1791-1840.

achter zich te laten en zich financieel onafhankelijk in hogere en rijkere kringen te kunnen bewegen. Gebruik makend van haar contacten werd ze bevriend met enkele van de rijkste families uit York, in het bijzonder de Norcliffe familie, grootgrondbezitters, erudiet en kosmopolitisch. Voor Anne was dat bijzonder interessant, ook al ging haar belangstelling in eerste instantie uit naar dochter Isabelle

Norcliffe.

Anne was 19 en Isabelle 25 toen ze een relatie begonnen. In een onbezonnen ogenblik stelde Isabelle de onstuimige Anne echter voor aan een vriendin van haar, Mariana Belcombe. Anne werd smoorverliefd op Mariana, hetgeen resulteerde in een gepassioneerde relatie, die echter niet zonder strubbelingen verliep. Zoals zoveel vrouwen uit die periode sloot Mariana op een bepaald moment uit financiële overwegingen een zakelijk huwelijk. Anne deed haar best om dit te begrijpen en te aanvaarden, maar tegelijk brak er iets in haar, en voelde ze zich totaal verraden. Niettegenstaande dat maakte het huwelijk geen einde aan haar seksuele relatie met Mariana. Ze bleven elkaar regelmatig ontmoeten, tot Mariana's man een van de passionele brieven van Anne onderschepte, en beide vrouwen verbood elkaar nog te zien. De drastische scheiding duurde echter niet lang. Toch begon Mariana zich te realiseren dat haar nieuw verworven respect in de hogere kringen wel eens op de helling zou kunnen komen te staan indien haar relatie met Anne bekend werd. Lister zag er nog steeds enigszins mannelijk uit en was bovendien weinig stijlvol gekleed. Vanaf 1823 begon Mariana zich te distantiëren van Lister, en geleidelijk vervreemden ze van elkaar.

In 1826 werd Lister de volwaardige eigenares van Shibden Hall en de grondstoffen van het landgoed, waaronder steenkool. Anne was er heel vlug bij om daar financiële winst uit te putten. Ze was een gehaaide zakenvrouw en een uitstekend manager van het landgoed. Op politiek vlak was ze uiterst conservatief, en ironisch genoeg ook zeer gekant tegen de politieke vooruitgang van vrouwen. Ondanks dat conservatisme was ze een voorbeeld voor heel veel vrouwen en benadrukte ze wel het belang van degelijk onderwijs.

Vanaf 1830 begon Anne een zakelijke en seksuele relatie met Ann Walker, eigenares van een nabij gelegen landgoed. Voor Anne was de verhouding hoofdzakelijk een "verstandshuwelijk"; een manier om er eindelijk een vrij hoge levensstandaard te kunnen op na houden, economisch sterker te staan, en ook enige rust te vinden bij een vaste partner. Walker vond de seksuele intimiteit niet vanzelfsprekend, voelde zich daarbij weinig op haar gemak, maar bezweek toch voor de charmes van Lister. Toch zou hun relatie zich uiteindelijk in de eerste plaats concentreren op hun gedeelde economische belangen en hun interesse voor reizen. Na een aantal tochten doorheen Europa besloot Anne haar grote droom waar te maken en naar Rusland te reizen, om

van daaruit verder te trekken. Met Ann Walker vertrok ze in 1839 en via St.-Petersburg bereikte ze de Kaspische zee en West-Georgië. Ze zou niet verder reizen: gebeten door een koortsverwekkende teek stierf ze in een afgelegen Russische provincie nabij K'ut'aisi. Het kostte Ann Walker zes maanden om haar lichaam over te brengen naar Engeland voor een begrafenis in Halifax.

l e s b i s c h e i d e n t i t e i t (2)

Een theoretische discussie.

Het relaas van Anne Lister is niet enkel een belangwekkende getuigenis in de lesbische geschiedenis, maar werpt ook een verhelderend licht op vragen omtrent representatie in de geschiedenis van de seksualiteit.

Listers verhaal toont onder meer aan dat het constructivistische kader – dat stelt dat onze

seksuele identiteit bepaald wordt door historische en maatschappelijke omstandigheden eerder dan door onze eigen verlangens – op zijn minst genuanceerd moet worden. Lang werd gedacht dat 18e en 19e eeuwse vrouwen zich nauwelijks een seksueel verlangen naar andere

Een zicht op Shibden Hall, circa 1822.

vrouwen konden voorstellen, simpelweg omdat ze geen woorden hadden voor zulke gevoelens. Ze kusten en omhelsden elkaar, schreven intense romantische brieven, maar hadden, zo werd aangenomen, slechts zelden seks. Bijgevolg beschouwde de maatschappij zulke vriendschappen als tamelijk respectabel. Vrouwen konden dus geen lesbische identiteit ontwikkelen, omdat dergelijke notie simpelweg ontbrak in hun cultuur.

Volgens dit theoretisch kader ontstond de homoseksuele identiteit op het moment dat seksuologen en psychiaters de diverse seksuele 'deviaties' in kaart brachten en gingen benoemen. Homoseksuele mannen werden als 'verwijfd', lesbische vrouwen als 'mannelijk' gekarakteriseerd. Zij behoorden tot de 'derde sekse': hun gedrag was niet crimineel, maar biologisch afwijkend. Foucault benadrukte in dit verband dat homoseksuelen de kans kregen om deze identiteit te manipuleren. Een homoseksuele man kon zich op de seksuologische theorieën beroepen en stellen dat hij nu eenmaal geboren was met deze afwijkende verlangens en hij dus geen strafbare feiten pleegde. Gelijktijdig konden lesbische vrouwen stellen dat ze nu eenmaal mannelijke persoonlijkheid in een vrouwelijk lichaam hadden, en hun butch-identiteit met fierheid ontwikkelen.

Hoezeer homo's en lesbiennes ook konden spelen met de definities van de experts, in deze theorie bleef al bij al weinig of geen plaats over om zelf een eigen seksuele identiteit te creëren. De ontdekking van

homoseksuele en lesbische verwijzingen in 18e eeuwse dagboeken, brieven, theaterstukken en pamfletten (Donaghue (3)) toont dan ook aan dat de theorie dat een individu slechts een homoseksuele identiteit kon ontwikkelen nadat deze werd 'uitgevonden' door de seksuologen historisch niet verdedigbaar is. Anne Lister's dagboeken maken duidelijk dat vrouwen die zich engageerden in romantische vriendschappen zich zeer duidelijk bewust konden zijn van hun seksuele gevoelens – en daar ook naar handelen (Vincinus, Trumbach, Castle (4)). Anna Clark beschouwt Lister als een voorbeeld van hoe sommige individuen vrijwillig hun identiteit construeren op basis van drie elementen: hun eigen temperament en verlangens, hun materiële omstandigheden, en de culturele representaties waarover ze beschikten.

Op zoek naar een lesbisch zelf.

Lister noteerde haar zoektocht naar een eigen identiteit in haar dagboeken en notities. Ze hield dagelijks nota's bij en schreef die dan over in gebonden volumes in gewoon schrift en in code. Deze code, gebaseerd op het Grieks, ontstond in de context van haar eerste relatie met Eliza Raine. Ze gebruikte de code eveneens om liefdesbrieven (die ze daarna in haar dagboeken kopieerde), seksuele ervaringen (ze plaatste een kruis in de kantlijn om een orgasme aan te duiden) en zeer persoonlijke gedachten omtrent haar relaties met minnaressen, familie en vrienden, en haar financiële situatie neer te schrijven. De dagboeken

tonen aan dat Anne over een zeer sterke wilskracht en een enorm doorzettingsvermogen beschikte, dat ze energiek, intelligent, iconoclastisch en nieuwsgierig was, dat ze uitgesproken opinies had en er niet voor terugdeinsde haar omgeving te manipuleren en te

Shibden Hall in 1992.

controleren.

Materiële omstandigheden lieten Anne enerzijds toe om toe te geven aan haar lesbische verlangens, maar beletten haar eveneens deze openlijk tot uitdrukking te brengen. Haar geld liet haar toe te leven als een excentrieke oude vrijster, de klassieken te bestuderen en buitenlandse reizen te ondernemen. Maar ze moest toch wachten op haar erfenis, zodat ze voor het grootste deel van haar leven financieel niet in staat was haar minnaressen in stijl te onderhouden, iets wat haar in hoge mate ergerde. Want waar ze eigenlijk van droomde was een levenspartner die haar sociaal en financieel kon evenaren. Lister zou daar, zoals reeds vermeld, uiteindelijk ook in slagen.

Anne was zich zeer sterk bewust van de heersende seksuele moraal van het einde van de 18e eeuw. Ze las over de diverse seksuele schandalen, o.a. Queen Caroline's beschuldiging van overspel, zekende Byrons bedenkelijke reputatie, ze noteerde in haar dagboek de

arrestatie van de bisschop van Clogher omwille van zijn seksuele relatie met een van zijn lijfwachten. Anne wist dat veel mensen uit de hogere klasse, in het bijzonder binnen de aristocratie en het koningshuis, er een libertijns gedrag op

nahielden. Ze realiseerde zich echter evenzeer dat dergelijke uitpattingen best verborgen bleven. Annes dagboeken tonen duidelijk aan dat zij er zich ondanks haar publiek optreden als toekomstige erfgename heel goed van bewust was dat die rol emotioneel niet bij haar paste. Zoals zovele dagboekschrijvers en schrijfsters uit die periode trachtte Anne een coherente identiteit te creëren, terwijl ze tegelijkertijd ook de diverse rollen die ze speelde noteerde. Haar dagboek was een manier om een sterke eigen 'zelf' te construeren, maar vermits het een dagelijks verslag is, en dus niet geconcipeerd als een zelfbewust geheel (zoals bijvoorbeeld een autobiografie), komen de spanningen tussen identiteit en gedrag duidelijk op de voorgrond.

Het beschikbare repertoire aan identiteiten was echter veel beperkter voor vrouwen, en in het bijzonder lesbiennes, dan voor mannen. De enige beschikbare rol waarin Anne zichzelf kon hebben voorgesteld was die van een partner in een passionele vriendschap. Maar dat bood weinig perspectief voor het soort relatie waar zij van droomde. Enerzijds hadden zij en haar grote liefde Mariana niet de financiële middelen om samen te gaan leven. Anderzijds vond Anne een romantische vriendschap seksueel onbevredigend. Wat ze zocht was een beeld waarin ze haar seksualiteit en de andere facetten van haar leven op harmonische wijze kon integreren.

Oudheid en Romantiek als inspiratiebron.

De bestaande rollen waren niet voldoende, maar Anne slaagde er op creatieve wijze in de fragmentarische culturele beelden aaneen te rijgen om haar verlangen naar vrouwen te begrijpen. Dit was extreem moeilijk omdat de verwijzingen naar lesbianisme uiterst schaars en verboden waren. Het betekende een zoektocht naar subtiele hints en het lezen tussen de lijnen van heteroseksuele geschriften.

Anne vormde uiteindelijk haar seksuele identiteit door middel van een creatieve lectuur van twee bronnen: de klassieke en de romantische schrijvers. Daar waar het voor homoseksuele mannen met haar achtergrond vrij eenvoudig was om in de klassieken een alternatieve seksuele identiteit te vinden, was het voor vrouwen minder vanzelfsprekend. In de eerste plaats was een opleiding in de klassieke literatuur niet toegankelijk voor vrouwen. Anne verklaarde trouwens in het publiek dat het lezen van klassieke teksten ongepast was voor vrouwen, omdat het beter was dat ze niet achter dat gordijn loerden. Zelf deed ze dat wel, maar ze had al haar verbeelding en zelfrespect nodig om af te rekenen met de misogynie van de klassieke auteurs.

302475-240624 83p3 19
4002122:3W362,62 16
200427592p7 62-2000040
2376p3 14-24074-23p02
465-723040123 16014
00227243 - 25100401

Een fragment uit de dagboeken van Anne Lister.

Op het meest elementaire niveau vond ze bij de klassieken tenminste namen en concepten voor haar verlangens. Op 23 jarige leeftijd beschikte ze zo over een uitgebreid seksueel vocabularium, zoals clitoris, tribaden, eunuchen, pederasten, enz..., termen waarvan ze de definitie uitvoerig in code neerschreef.

Woorden waren echter niet genoeg: Anne zocht een identiteit. Sappho had een voorbeeld kunnen zijn, ware het niet dat klassieke wetenschappers in die periode voornamelijk heteroseksuele versies van Sappho's gedichten brachten. Pierre Bayle vormde daarop een uitzondering. Hij portretteerde Sappho als een briljante, geleerde vrouw wiens amoureuze passies leden van haar eigen sekse betroffen. Anne vond de lectuur uiterst interessant, en zette haar zoektocht verder naar sapphische verwijzingen in de teksten van Juvenalis, Martialis en Horatius.

Bij deze auteurs moest ze nog meer tussen de – negatieve – regels lezen. Maar hoe negatief ook, voor Anne vormden de teksten tenminste een bewijs dat lesbianisme bestond. De lectuur van Juvenalis vond ze bovendien seksueel stimulerend. Bij het lezen van de gedichten reageerde ze niet geschokt of met afgrijzen, maar speculeerde geleerd of Bassa een dildo gebruikte of niet, verwijzend naar filologische bewijzen.

Naast de klassieken vormde de romantische traditie een belangrijke factor in het proces waarin Anne Lister ernaar streefde haar ethische en seksuele verlangens te verzoenen. De sterkte van de romantische karakters vond immers niet zijn oorsprong in zelfcontrole, maar in de niet te stuiten kracht van hun passies. De romantische dagboekschrijvers wilden het innerlijke blootleggen dat totnogtoe voor de wereld verborgen had moeten blijven. Rousseau vormde een spilfiguur in de romantische notie van het verborgen innerlijke zelf dat gekenmerkt werd door gepassioneerde, verboden verlangens. Anne citeerde hem regelmatig, ook al moest ze zich hier door de negatieve regels heen worstelen, met name Rousseaus rigide houding ten aanzien van vrouwen en homoseksuelen. Maar vermits hij stelde dat de eerste impuls altijd de juiste is, en dat het de publieke opinie is die geperverteerd is, openende het 'romantische zelf' de deuren voor het overschrijden van de sociale normen, voor originaliteit en non-conformisme.

Ook Byron inspireerde Anne Lister. In het publiek verwierp ze zijn gedichten als onfatsoenlijk, maar privé genoot ze ervan, en zijn thema van verboden liefde sprak haar heel erg aan.

Naar de buitenwereld toe gebruikte Anne de romantische en klassieke teksten om er achter te komen hoe de vrouwen die ze wilde versieren tegenover lesbianisme stonden. Ze alludeerde op de gedichten, trachtte uit te vissen of de vrouw in kwestie de teksten kende, en gaf ze ook vaak romantische teksten cadeau. Anne ontkende in het begin steeds haar lesbische gevoelens, en slechts wanneer de andere vrouw zichzelf kwetsbaar had opgesteld kwam Anne openlijk uit voor haar geaardheid en rechtvaardigde haar lesbianisme als natuurlijk.

Anne trachtte haar natuur ook biologisch te verklaren. In Parijs studeerde ze anatomie, woonde dissecties bij en ontdekte gelijkenissen

tussen mannelijke en vrouwelijke embryo's. Vermits ze geen externe tekens vond die haar eigen bijzondere natuur konden verklaren, besloot ze, ook op basis van het populaire seksuologische handboek "Aristotle's Masterpiece", dat de vrouwelijke genitaliën hetzelfde zijn van de mannelijke maar dan binnenste buiten. Anne beschouwde zichzelf bijgevolg niet als een man gevangen in een vrouwelijk lichaam of een vrouw met biologisch mannelijke eigenschappen. Voor haar waren mannen en vrouwen essentieel fysisch niet zo erg verschillend, en bijgevolg kon ze haar eigen natuur tot uitdrukking brengen zoals ze wilde.

Een spel met genderrollen.

Anne was gefascineerd door androgyne wezens: geleerde, mannelijke vrouwen uit de oudheid, of vrouwelijke, homoseksuele mannen. Een van Annes favoriete schrijvers was Ovidius, uit wiens *Metamorphosen* ze veelvuldig citeerde, en die ze ook gebruikte in haar diverse relaties, waarbij ze niet bang was om de genderrollen om te wisselen. Ze verwees naar haar minnares Elaine als haar echtgenoot, en de tweede belangrijkste vrouw in haar leven, Isabelle Norcliffe, was volgens haar grof en mannelijk. Haar grote liefde daarentegen, Mariana Belcomb, noemde haar Fred. Door de jaren heen ontwikkelde Anne steeds meer een 'mannelijke' persoonlijke stijl. Ze hield ervan doorheen de Yorkshire moors te zwerven, haar korte haar in de wind, en besloot enkel nog zwarte kleren te dragen, die op mannelijke jassen leken. Geleidelijk zou Anne haar mannelijke seksuele houding, die ze totnogtoe vaak als een stigma had ervaren, ombuigen tot een privilege om vrouwen te veroveren en op zoek te gaan naar een "echtgenote". Annes mannelijkheid deed haar potentiële minnaressen beseffen dat een vrouw seksueel naar een andere vrouw kon verlangen. Ze flirtte met Mariana's zuster, en schreef "my manners are certainly peculiar, not all masculine but rather softly gentlemanlike. I know how to please girls" (5).

Fantaseerde Anne er soms over om als man door het leven te gaan, zoals sommige van haar tijdgenotes? Het lijkt weinig waarschijnlijk. Zich vermommen als man zou hebben betekend dat ze haar leven als erfgename had moeten opgeven, en daarmee samen elke hoop op financiële onafhankelijkheid. Bovendien voelde ze zich geen man. Ze hield – als vrouw – te veel van het gezelschap van vrouwen. Mannelijkheid betekende voor haar sociale macht en een uitgesproken seksueel verlangen naar vrouwen, maar daar bleef het ook bij. Anne wilde genieten van de mannelijke privileges, en op het ogenblik dat ze financiële onafhankelijkheid kreeg eigende ze zich dan ook zonder aarzeling de vrijheden toe waar ze al zo lang naar verlangde. Anne Lister's combinatie van mannelijkheid en vrouwelijkheid vormden een ondermijning en bedreiging voor de conventionele en scherpe genderdichotomie uit die periode. Annes androgyne verschijning verontrustte haar tijdgenoten omdat ze duidelijk een vrouw was maar het vrouwelijke rolpatroon totaal negeerde. Voor Anne symboliseerde het feit dat ze geen penis had vooral haar gebrek aan sociale macht, maar tegelijkertijd ondergroef haar succes bij vrouwen de veronderstel-

Het verhaal van Anne Lister wijst op het belang van dagboeken en liefdesbrieven. In 1996 verscheen alvast deze bundeling van tientallen lesbische liefdesbrieven.

ling dat een penis daartoe ook maar van enig belang was. Wellicht reageerden de mannen in haar omgeving dan ook zo vijandig. Het verhaal van Anne Lister dwingt ons duidelijk de theoretische kaders over het ontstaan van een seksuele identiteit te herzien. Lister nam geen sapphische rol over of beschouwde haar aard niet als een stigma. Ze construeerde haar eigen fragmentarische lesbische zelf, en gooide de noties van mannelijkheid en vrouwelijkheid grondig dooreen.

dagboeken en brieven

Toeval en selectiviteit.

Jill Liddington, auteur van "Female Fortune" (6), een monografie over de rol van Lister als landeigenares gedurende de periode 1833-1836, verhaalde in een ander artikel (7) hoe de dagboeken na Annes dood vaak als bij wonder gered werden, en hoe vroegere generaties van nakomelingen, antiquairs en bibliothecarissen, curators en redacteurs, ons beeld van het verleden hebben gefilterd. Binnen het kader van dit tijdschrift is het interessant daar even te blijven bij stilstaan, ook al omdat het verhaal van de overlevering van Listers dagboeken, brieven, notities en ander archiefmateriaal volgens Liddington veel weg heeft van "een Victoriaans melodrama", waarin het toevalselement een opvallende rol speelt.

Na het overlijden van Lister in het verre K'ut'aisi in 1840 slaagde Ann Walker, niettegenstaande haar verwarring en desoriëntatie, er toch in om niet alleen het lichaam van Lister maar ook haar dagboeken terug naar Halifax te brengen. Twee jaar na de dood van Lister ging ze er echter psychisch volledig onderdoor. Walker werd geestesziek verklaard en onder dwang uit Shibden Hall verwijderd. Binnen in het gebouw troffen de verwanten een totale wanorde aan, zakdoeken vol bloed, en stapels papieren die chaotisch her en der waren rondgestrooid. Uiteraard ontstond een gerechtelijk dispuut tussen de Walkers en de Listers omtrent de erfenis, dat zou aanslepen tot de dood van Ann Walker in 1854. Ondertussen werd echter in 1850 een begin gemaakt met het opstellen van een 'inventaris' van de hopen papier die in Shibden Hall waren aangetroffen. Het was een primitieve lijst, maar onder item 206, dat drie vastgeknoopte bundels papieren bevatte, stond de titel: "Diaries & Journals of Mrs Lister".

De familie Lister van Wales verhuisde in 1855 naar Shibden Hall. Het is niet duidelijk hoeveel van het werkelijke verhaal van Anne Lister bekend was in die periode. Bij de oudere inwoners van Yorkshire deden vele verhalen de ronde over de excentrieke, mannelijke Anne, en het lijkt niet onwaarschijnlijk dat de Brontës in het nabijgelegen Haworth ook wel iets wisten. Maar het overheersende beeld dat van Anne werd

doorgegeven was dat van een wilskrachtige en trotse oude vrijster.

John Lister en de geheime code.

John Lister was de eerste die een serieuze poging ondernam om een meer waarheidsgetrouw beeld van Anne te schetsen. Hij bracht jaren door in de archieven, en maakte een transcriptie van ongeveer 5% van de dagboeken. Zijn selecties uit de dagboeken werden gepubliceerd in de *Halifax Guardian* tussen mei 1887 en oktober 1892. Hij schetste daarin een uitstekend beeld van de politieke en sociaal-economische verhoudingen en ontwikkelingen in Halifax en omstreken. Maar over het persoonlijk leven van Anne, haar emoties en relaties, werd met geen woord gerept. Uiteraard bleven die relaties ook voor John Lister lange tijd een raadsel, vermits ze in geheime code geschreven waren. Voor het ontcijferen van de code riep hij op een bepaald moment de hulp in van een bevriende antiquair in Bradford, Arthur Burrell. Deze slaagde er na lang zoeken in de code te breken. Maar, tot zijn grote ontsteltenis "The part written in cipher – turned out after examination to be entirely unpublishable. Mr. Lister was distressed but he refused to take my advice, which was that he should burn all 26 volumes. He was as you know an antiquarian and my suggestion seemed sacrilege, which perhaps it was" (8). De gecodeerde passages vormden een intiem verslag van de homoseksuele praktijken tussen Lister en veel van haar vriendinnen, en, voegde Burrell er aan toe, dit onsmakelijk document bevatte bewijzen dat het om strafbare vriendschappen ging. Waarom waren Burrell en Lister zo bang voor een mogelijk schandaal? In 1885 waren alle homoseksuele daden volledig illegaal geworden. De publieke opinie was extreem vijandig ten opzichte van homoseksualiteit, getuige de zaak Oscar Wilde in 1895. Lesbiennes werden niet onmiddellijk getroffen, maar de seksuologische theorieën hadden wel een verhoogd bewustzijn voor 'abnormale' vrouwen tot gevolg. Bovendien lijkt het waarschijnlijk dat John Lister zelf homoseksueel was, en een mogelijke discussie over een 'erfelijke belasting' hem niet bepaald wenselijk leek.

De originele dagboeken werden bijgevolg terug achter de panelen van Shibden Hall gestopt.

Muriel Green en de Lister correspondentie.

John Lister overleed in 1933, en nam zijn kennis van de geheime code mee in zijn graf. De gemeente Halifax werd eigenaar van Shibden Hall, en de gemeentelijke bibliothecaris Edward Green kreeg de toestemming om er de archieven in te kijken. Hij nam onder meer zijn dochter Muriel mee, die zich zestig jaar later nog levendig de enorme kratten vol ongeordende manuscripten en brieven herinnerde. Ze bracht twee jaar door met het catalogiseren van John Listers bibliotheek, en begon toen aan Anne Listers correspondentie. Muriel Green raakte meteen gefascineerd, en begon aan een transcriptie van Annes brieven in het kader van haar thesis voor de Library Association. Ze raadpleegde af en toe de dagboeken voor de bevestiging van een aantal feiten, maar slaagde er niet in de code te ontcijferen.

Edward Green trachtte ondertussen enkele ontbrekende delen van de dagboeken te lokaliseren, en kwam toevallig in contact met Arthur

Burrell. Na enig aarzelen bracht deze op dramatische wijze verslag uit over het kraken van de code 40 of 50 jaar eerder. Hij waarschuwde Green voor het Halifax schandaal, en voor de reactie van mogelijk nog levende 'vriendinnen' van Anne, maar in 1937 stuurde hij hem toch de sleutel tot de code. Green gaf zijn dochter een kopie, maar ze maakte er geen gebruik van in haar uitgave van Annes correspondentie. Met het verbod op Radclyffe Halls roman in gedachten, en de reacties daarop, durfden weinigen het aan de publieke opinie te negeren. Muriel wilde de goede naam van de Listers niet in het gedrang brengen, zodat de stilte rond de dagboeken voortduurde.

Vivien Ingham en Phyllis Ramsden: censuur en zelfcensuur.

Pas in 1958 besloten historica Phyllis Ramsden en haar vriendin Vivien Ingham hier opnieuw werk van te maken. Ze wisten niets af van het werk van Muriel Green, en verwierpen John Listers werk: ze hoopten zelf materiaal te vinden dat niet zo'n lokale focus had maar van meer algemeen belang kon zijn. Ze kregen toestemming van de directie van het Halifax museum om de dagboeken te bestuderen, op voorwaarde dat ze bij eventuele publicatie eerst het museumbestuur om toestemming zouden vragen. De directie was wel zo vriendelijk hun een kopie van de sleutel van de geheime code aan te bieden. Gedurende de daaropvolgende jaren lazen Ramsden en Ingham de 24 volumes van de dagboeken (de eerste drie bleken weer spoorloos); voor elk volume maakten ze een korte chronologie van Anne Listers activiteiten, en een samenvatting van de gecodeerde delen. Deze lijsten, afgewerkt rond 1966, bieden de lezer voor het eerst een toegang tot de intieme passages die John Lister zo geschokt hadden. Ramsden en Ingham censureerden wel bepaalde gecodeerde passages, onder meer de delen over Anne Lister in Parijs. Het is duidelijk dat ze toegaven aan de lokale censuur. Nadat Ramsden en Ingham officieel om toestemming tot publicatie vroegen, ging het Halifax Committee voor algemene aangelegenheden in principe wel akkoord, op voorwaarde dat ze vooraf een kopie voorlegden aan het "Libraries and Museums Sub-Committee":

"I may say that the Committee felt that this would be the best way to retain their right of ensuring that unsuitable material should not be published. When, therefore, you have any proofs ready, they may be sent either to the Town Clerk or to me for submission to the Committee" (9). Deze duidelijke illustratie van officiële pogingen om een schandaal omtrent de Lister familie, en eventueel Halifax zelf, te vermijden, en documenteert eveneens de sfeer van schaamte, geheimhouding en vooroordeel omtrent lesbianisme in die jaren.

Ramsden en Ingham verschoven dan maar hun focus naar de reizen van Lister. Maar vooral Ingham bleef tot haar dood in 1969 volhouden dat de gecodeerde passages belangrijk waren. Ramsden was meer terughoudend. Op enkele uitzonderingen na waren deze passages volgens haar van geen enkele historische waarde. Niettegenstaande dat vormde Ramsdens artikel een mijlpaal in de geschiedenis van het onderzoek naar Lister. Zij was de eerste met een gedetailleerde kennis van de volledige dagboeken, en kon ze ook in hun historische context plaatsen.

Helena Whitbread: een aanzet tot lesbische geschiedschrijving.

In 1984 botste Helena Whitbread, eveneens een inwonster van Halifax, in het archief (dat ondertussen veel professioneler werkte) op de Lister dagboeken. Whitbread begon geduldig aan het ontcijferen van de code en de handgeschreven pagina's, en haar monnikenwerk resulteerde in 1988 in de publicatie van "I Know My Own Heart". Voor het eerst werden de uitzonderlijke dagboeken toegankelijk voor een uitgebreid nationaal en internationaal publiek. Whitbread's boek was moedig pionierswerk, mede omdat ze voor het eerst openlijk Annes lesbische geaardheid, die vroeger zorgvuldig op de achtergrond werd geschoven, gedetailleerd beschreef. Whitbread's portrettering van Anne Lister en haar beschrijving van Annes netwerk van seksuele relaties met vrouwen lokte veel plaatselijke kritiek uit. Velen vonden dat Whitbread te veel nadruk legde op Annes seksuele exploten zodat haar bredere intellectuele en culturele interesses door dat sensatie-element overschaduwd werden. Er ontstond in bepaalde kringen zelfs enige paniek over het feit dat gecodeerde passages op zich gepubliceerd werden: wat in de slaapkamer gebeurde, zelfs een kleine tweehonderd jaar na de feiten, hoorde niet thuis in historische boeken.

Ondanks alle kritiek zorgde Helena Whitbread's publicatie voor een ruime interesse in Anne Lister's dagboeken, vooral bij historici die zich bezig hielden met lesbische geschiedschrijving. In eerste instantie volgde de publicatie van Muriel Greens compilatie van Annes brieven die 50 jaar eerder was voltooid, en verder Whitbread's tweede volume met dagboekuitreksels over Lister's verblijf in Parijs, "No Priest but Love" (10). Er verschenen internationaal diverse artikels, onder meer van de hand van Jill Liddington. Maar het onderzoek is nog lang niet afgerond, en wordt vandaag nog steeds verder gezet.

De waarde van egodocumenten.

Het hoeft geen verder betoog dat het archief van Anne Lister een goudmijn aan informatie bevat voor onderzoekers zowel op het vlak van homo-lesbische studies, vrouwen- en genderstudies, als de studie van seksualiteit in het algemeen. Lister's nalatenschap is volledig, in die zin dat het zowel officiële documenten, notities, als egodocumenten (brieven en dagboeken) bevat, die naast mekaar kunnen worden gelegd om het waarheidsgehalte te toetsten. Wat de dagboeken betreft: deze voldoen denk ik aan alle voorwaarden om als historisch relevant te kunnen worden beschouwd (11). Ze zijn geschreven door een significant persoon, in de betekenis dat Lister's dagboeken weliswaar grotendeels werden gemotiveerd door haar 'verboden' passie en haar pogingen een eigen lesbische identiteit te construeren, maar dat ze echter ook niet naliet nadrukkelijk de politieke, economische en culturele context waarin haar leven zich afspeelde te observeren en daar expliciet verslag over uit te brengen. Ze geven ook een waarheidsgetrouw beeld van de échte Anne, waarbij ik verkies de definitie van Marguerite Yourcenar te volgen, voor wie de ware dagboekschrijver of schrijfster diegene is die zijn of haar geschriften zorgvuldig afschermt: "Ces textes ne sont absolument pas faits pour être publiés. Toute

sincérité s'évanouirait si on croyait qu'ils pourraient l'être ». Getuige dat grote delen van Lister's dagboek in geheime code werden neergeschreven lijkt het mij vrij onwaarschijnlijk dat ze heimelijk hoopte dat een bekende of onbekende lezer(es) over haar schouder aan het meelesen was ...

Uit het verhaal over de belevenissen van de diverse onderzoek(st)ers van de Lister dagboeken blijkt maar eens te meer hoe privacygevoelig dergelijk materiaal is. Het Fonds Suzan Daniel is zich daar van bij haar ontstaan zeer sterk van bewust geweest, en ik wil hier van de gelegenheid gebruik maken er op te wijzen dat wij daar nog steeds even strikt in zijn – maar, en ik verwijs hier naar het artikel van Bart Hellinck en Hans Soetaert in dit nummer – wij weigeren eveneens te aanvaarden dat diezelfde privacygevoeligheid een reden mag zijn om dergelijk materiaal in de vergetelheid te doen verdwijnen.

Tot slot: rekening houdend met het groot aantal vrouwen dat Anne Lister in haar relatief korte bestaan wist te verleiden rijst vrijwel onmiddellijk de vraag waarom niet meer dergelijke bronnen, ook in ons land, zijn overgebleven. Emma Donaghue's antwoord daarop is vrij simpel, maar misschien wel de moeite waard om over na te denken: ze zijn er wel, alleen kijken we op de verkeerde plaatsen.

Bij deze een oproep aan iedereen die geïnteresseerd is in ons erfgoed: laten we enige creativiteit aan de dag leggen in onze speurtocht, en kijken en zoeken, misschien en vooral ook op die plaatsen en in die kringen die ons het minst waarschijnlijk lijken!

Anne Ganzevoort

bijschrift

- (1) Helena Whitbread. *I Know My Own Heart: The Diaries of Anne Lister 1791-1840*. New York, New York University Press, 1992, 370 p., p.145
- (2) Voor dit deel verwijs ik naar Anna Clark. *Anne Lister's Construction of Lesbian Identity*. In: *Journal of the History of Sexuality*, 7(1)July(1996), p.23-50
- (3) Emma Donaghue. *Passions Between Women: British Lesbian Culture, 1669-1801*. New York, HarperCollins, 1995
- (4) Martha Vicinus. *They Wonder to which Sex I Belong: The Historical Roots of the Modern Lesbian Identity*. In: *Feminist Studies* 18 (1992); Randolph Trumbach. *London's Sapphists: From Three Sexes to Four Genders in the Making of Modern Culture*. In: Epstein, Julia & Straub, Kristina. *Body Guards: The Cultural Politics of Gender Ambiguity*. New York, 1991; Terry Castle. *The Apparitional Lesbian*. New York, 1992.
- (5) Helena Whitbread. *I Know My Own Heart*, p.136
- (6) Jill Liddington. *Female Fortune: Land, Gender and Authority. The Anne Lister Diaries and Other Writings, 1833-1836*. London, Rivers Oram Press, 1998, 298 p
- (7) Jill Liddington. *Presenting the Past: Anne Lister of Halifax 1791-1840*. Hebden Bridge, Pennine Pens, 1994, 76 p.
- (8) Ibid. p.20
- (9) Ibid. p.22
- (10) Helena Whitbread. *No Priest but Love: The Journals of Anne Lister from 1824-1826*. New York, New York University Press, 1992, 227 p.
- (11) Walter Prevenier. *Memoires: een betrouwbare vorm van egodocument? Inleiding tot de Herinneringen uit Kinderjaren en Jeugd van Hans Van Werveke*. Gent, Liberaal Archief, 2000, 151 p., p.5-27

affiches

Enkele weken geleden kreeg het Fonds Suzan Daniel de affichecollectie van het eerder dit jaar ontbonden Roze Aktiefrent overgedragen. Met de eerder verworven posterverzamelingen van onder meer Casimir Elsen, Karel De Coninck en Guy Verriest, de Federatie Werkgroepen Homoseksualiteit, de Leuvense Studentenwerkgroep Homofilie/De Roze Drempel/Driekant,... bezit het Fonds nu reeds vele honderden affiches van eind de jaren zestig tot vandaag. Enkele daarvan waren reeds te zien op prestigieuze tentoonstellingen als 'Begeerte heeft ons aangeraakt. Socialisten, sekse en seksualiteit' (Gent, 1999) en 'Geuren en kleuren. Een sociale en economische geschiedenis van Vlaams-Brabant, 19de en 20ste eeuw' (Leuven, 2001).

Deze collectie kan vanzelfsprekend door iedereen worden geraadpleegd. Aanvullingen zijn natuurlijk steeds welkom.

Sans aucun doute le Fonds Suzan Daniel est en possession de la collection d'affiches homos/lesbiennes la plus riche du pays. Plusieurs centaines de posters, datant de la fin des années soixante jusqu'à aujourd'hui, reflètent d'une façon visuelle l'histoire du mouvement homo/lesbien belge, ou l'utilisation et l'émergence de l'homosexualité et du lesbianisme en tant que thème dans la vie culturelle. Tout le monde peut désormais consulter cette collection d'affiches.

Bien évidemment le Fonds Suzan Daniel accueillera à bras ouverts des exemplaires additionnels. N'hésitez pas à nous contacter.

(1)

(2)

(1) Dansen is van alle tijden: de Brusselse Werkgroep Homofilie vierde eind 1974 zijn eerste verjaardag met een 'knalluif'.

(2) Antenne Rose a fêté son premier anniversaire en 1982 avec quatre activités simultanées.

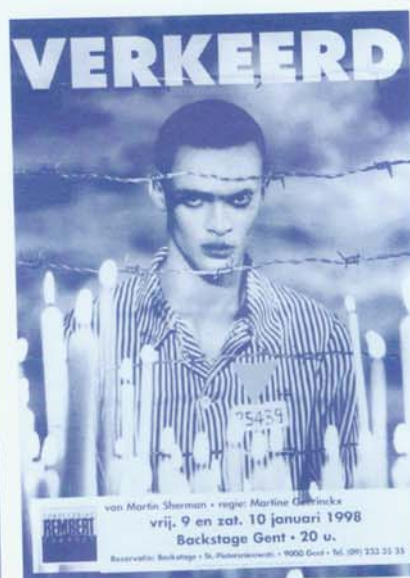
(7)

(9)

(8)

(10)

(7) Nog een verjaardagsfuif: deze keer als aankondiging voor viering van twaalf jaar Atthis.

(8) Er werd niet alleen geleest, maar ook gedebatteerd: in 1982 stond men in Limburg alvast stil bij het onderwerp 'pedofilie'.

(9) Kort daarvoor waren de schijntolerantie en het fascisme behandeld.

(10) De klassieker 'Verkeerd' werd in 1998 door het gelauwerde amateur-toneelgezelschap Rembert opnieuw op de planken gebracht.

VEILIG VRIJEN VIDEO SHOW

kijken naar en praten over veilig vrijen
voor homo- en biseksuele mannen

(11)

Info: 02/ 485.91.95

Organisatie: Het AIDS Team vzw

MARIJKE VAN HEMELDONCK

10
SP

ZIJ DOET IETS VOOR
DE HOMO'S
& LESBIENNES

(12)

(11) Met de 'veilig vrijen video show' probeerde Het AIDS Team tot veilig vrijen aan te zetten.

(12) Een speciaal opgericht steuncomité hielp Marijke Van Hemeldonck bij de Europese verkiezingen van 1984.

Lesbisch Comité 89

« We komen in opstand met een woede ouder en
potentieel groter dan gelijk welke kracht in de
geschiedenis, en deze keer zullen wij vrij zijn of
niemand zal overleven. » Robin Morgan

(13)

grand pd dansant

Moi,
ZE VAS AUSSI!

SAMEDI 12 MAI A 20H30

A L'ULB

salle de cité
avenue Paul Héger, 22
Bruxelles 1050

avec le groupe skets
l'émission tv:
j'ai même rencontré
des pédés heureux...

p.a.f. ref.

organisé par le groupe de libération homosexuelle
avec la collaboration du cercle parallèle

DE MAI 1984 - 1000 - 1000 - 1000 - 1000

1000 - 1000

(14)

(13) Eerst waren het homodagen, later homo- en lesbiennedagen. Roze Zaterdag en Gay and Lesbian Prides. De lesbiennes zorgden in 1980 alvast voor een eigen affiche.

(14) Le Groupe de Libération Homosexuelle a organisé un grand pd dansant en 1979(?).

Privacy, en de bescherming ervan, zorgt al enige tijd regelmatig voor voorpaginanieuws. Alleen al de laatste maanden kregen we met betrekking tot 'Big Brother', de nationale enquête, de nasleep van 11 september,... al een aantal belangrijke en privacyverwante onderwerpen geserveerd. Ook de holebibeweging en het archiefwezen zal van deze evolutie uiteindelijk gevolgen ondervinden. Want het recht is niet altijd zo emancipatorisch of bekommerd om het toekomstig historisch onderzoek.

Eind 1979 onthulden enkele media het bestaan van een steekkaartsysteem waarmee de rijkswacht informatie registreerde en bijhield over tienduizenden landgenoten die ze als een potentieel gevaar voor de openbare orde beschouwde. Onder het trefwoord 'zedén' werden zo ook enkele duizenden fiches van prostituees, pooiers, homo's, lesbiennes en zogenaamde elegante dienststers bijgehouden. De homo- en lesbiennebeweging reageerde meteen verontwaardigd op het nieuws, dat als een bevestiging kwam van vermoedens die al langer leefden. In het platform van de beweging verscheen bijgevolg snel een nieuwe eis: de bescherming van de privacy, dus de stopzetting van het ficheren van homo's en lesbiennes door rijkswacht, politie en privé-databanken.

Al eerder, en in andere omstandigheden, was het recht op privacy benadrukt. Concreet verwees men daarbij naar artikel 8 van het Europees Verdrag van de Rechten van de Mens (EVRM, 1950), dat onder meer stelt dat eenieder recht heeft op eerbiediging van zijn privé-leven, zijn gezinsleven, zijn huis en zijn briefwisseling. In de Verenigde Staten werd en wordt ook naar het recht op privacy verwezen in de strijd tegen de strafbaarstelling van anale seks in nogal wat staten, tegen het verbod op contraceptiva, pro pornografie, enz.

Uiteindelijk heeft men daarmee op internationaal vlak inderdaad een aantal successen kunnen boeken, al heeft het wel een tijd geduurd. In haar beginjaren verklaarde de Commissie die toeziet op de naleving van het EVRM de klachten tegen het Duitse verbod op homoseksualiteit onontvankelijk of ongegrond gezien de noodzaak ervan ter bescherming van de gezondheid en de moraal. Pas vanaf het begin van de jaren '80 wijzigde de jurisprudentie zich onder impuls van het Europees Hof van de Rechten van de Mens. Zo werden in 1981, 1988 en 1993 de anti-homowetten in Noord-Ierland, Ierland en Cyprus als een schending van artikel 8 be- en veroordeeld.

Werd het recht dus lang gebruikt om homoseksualiteit te onderdrukken, dan wordt het nu ook een instrument om discriminatie tegen te gaan. De keerzijde van dat succes rechtvaardigt echter enige scepsis betreffende de voorgaande stelling. In de visie van het Europees Hof en de Europese Commissie voor de Rechten van de Mens maakt seksualiteit integraal deel uit van het privé-leven. Het fundamentele debat over de maatschappelijke en dus publieke aanvaardbaarheid van homoseksualiteit en lesbianisme als alternatief voor heteroseksuele relaties werd door deze instanties bewust vermeden door gebruik te maken van en

Een collage van knipsels die verschenen naar aanleiding van de onthulling van het bestaan van een registratiesysteem bij de rijkswacht.

zich te beperken tot artikel 8 EVRM. Verwijzingen naar het non-discriminatieverbod (art.14 EVRM) en het grondrecht op bescherming van het gezinsleven werden even bewust niet gemaakt. Jurist Paul De Hert verwoordt het als volgt: "Door homoseksualiteit (louter) als een privé-zaak te zien, hoeft Straatsburg niet te sleutelen aan de algemeen maatschappelijke opvatting dat homoseksualiteit (nog steeds) minderwaardig is aan heteroseksualiteit. Telkens als homoseksualiteit de bunkers verlaat, zegt Straatsburg 'njet' tegen de homoseksuele klager." Er zijn ondertussen al genoeg voorbeelden die deze interpretatie ondersteunen: de Belgische lerares Eliane Morrisens die ontslagen werd nadat ze op de RTBF-televisie - dus publiek - had gesproken over haar lesbisch-zijn, de Engelse mannelijke prostitué die werd vervolgd omdat hij publiek klanten probeerde te contacteren,...

wetgeving

Parallel met de groeiende mogelijkheden op informaticagebied, nam de voorbijga decennia op wettelijk en juridisch vlak de aandacht voor de bescherming van de persoonlijke levenssfeer aanzienlijk toe. Onmiskenbaar een van de belangrijkste initiatieven op dat vlak is de Richtlijn 95/46/EG van het Europees Parlement en de Raad van 24 oktober 1995 betreffende de bescherming van natuurlijke personen in verband met de verwerking van persoonsgegevens en betreffende het vrije verkeer van die gegevens. Deze Europese richtlijn resulteerde in onze eigen Belgische wet van 8 december 1992 tot bescherming van de persoonlijke levenssfeer ten opzichte van de verwerking van persoonsgegevens, gewijzigd bij wet van 11 december 1998. Een analyse van deze teksten leert dat de homo- en lesbiennebeweging haar terechte roep naar privacybescherming ongewild bijna als een boomerang terug in het gezicht krijgt.

Gegevens die het seksuele leven betreffen, vallen logischerwijze immers onder de categorie 'gevoelige gegevens'. Of iemand homo/lesbisch is, beantwoordt volgens de juristen zonder discussie aan het

Protest tegen de fichering. Foto uit 'Het Vlaamse heksenboekje', 1981.

voorgaande criterium. Aangaande de heteroseksualiteit is men echter minder categoriek: dergelijke informatie zouden immers niet meteen aanleiding geven tot enige vorm van discriminatie...

Er zijn natuurlijk wel een aantal uitzonderingsclausules. Maar terwijl bijvoorbeeld ziekenfondsen, politieke of vakbondsorganisaties of verenigingen met een levensbeschouwelijke werking automatisch wel allerlei gegevens over de eigen leden mogen verwerken, geldt dit absoluut niet voor de homo- en lesbiennebeweging.

De (heteroseksuele?) juristen zien dit duidelijk niet als een probleem. Ze verwijzen in verband hiermee trouwens naar het potentiële gevaar op outing. En dat klopt toch niet helemaal. Deze sowieso binnen de homo- en lesbiennebeweging controversiële activiteit kan immers heel gemakkelijk uitgevoerd worden zonder de privacywetgeving op een of andere manier te overtreden. Elk van ons kent immers toch een waslijst namen? Trouwens nog niet zo lang geleden heeft Kurt Van Eeghem in het VTM-programma Debby & Nancy, op aandringen van de 'presentatrices', een tweetal VTM-coryfeeën geout, ook al waren tijdens de eigenlijke uitzending de familienamen - niet de al veel revelerende voornamen! - weggebiept. (Dat de namen evenwel later in de krant te lezen waren, is vanuit de optiek van de privacywetgeving dan weer heel wat minder evident.)

De wet op de bescherming van de persoonlijke levenssfeer ten aanzien van de verwerking van persoonsgegevens vertoont uiteindelijk verschillende, tamelijk wereldvreemde trekjes. Zelfs het eenvoudigweg raadplegen van een website valt eigenlijk al onder het toepassingsgebied van de wet. Opmerkelijk is verder ook dat op een moment dat in het Parlement al enkele jaren ernstig gediscussieerd wordt over het invoeren van een antidiscriminatiewetgeving, men met de privacywetgeving *de documenten viseert* op basis waarvan misschien ooit gediscrimineerd kan worden *in plaats van de discriminatie zelf*. Homoseksualiteit als een privé-aangelegenheid, en anders heb je het zelf gezocht?

archieven

Ook de archiefsector wordt duidelijk getroffen door de recente juridische ontwikkelingen betreffende de bescherming van de persoonlijke levenssfeer. In hun eigen logica hebben de juristen een maatschappelijk veelkleurige werkelijkheid in een wel erg strak carcan proberen vangen. Met alles wat buiten hun directe leefwereld valt, en dat is wellicht nog genoeg, hebben ze bijgevolg geen rekening gehouden. In de mogelijkheden tot uitzonderingen voor de archiefsector, die door de Europese richtlijn nochtans geboden werden, was de Belgische wetgever blijkbaar niet geïnteresseerd. Het is meteen duidelijk dat bepaald, erg belangrijk historisch onderzoek in de toekomst niet meer mogelijk zal zijn omdat het bronnenmateriaal niet langer bewaard mocht blijven, of zelfs niet bestaan.

Wij, de initiatiefnemers en -neemsters van het Fonds Suzan Daniel, waren ons van bij het ontstaan van de vereniging bewust van het erg privacygevoelig karakter van het materiaal dat we wilden en willen redden: ons aller homo/lesbisch cultureel en historisch erfgoed. We hebben ons op dat vlak altijd heel strikt opgesteld, ook al betekent dit tot onze grote spijt dat we met grote delen van onze collectie, die om allerlei redenen van erg groot belang zijn en beslist heel wat personen zouden kunnen interesseren en inspireren, nog niet kunnen uitpakken. Maar terzelfder tijd wensen we, vanuit onze oorspronkelijke en authentieke bekommernis voor ons erfgoed, niet terug te keren in de tijd. Een tijd waaruit ons wel erg weinig bronnenmateriaal over 'homoseksualiteit'/'lesbianisme' bereikt heeft. Een tijd van 'the love that dare not speak its name', de 'crimen nefandum', de 'peccatum mutum', de 'peccatum, illud, horribile, inter christiani non nomindam', de 'stomme zonde'.

Onze seksuele voorkeur kan inderdaad ook als een privé-aangelegenheid beschouwd worden. In die zin zal de terechte aandacht voor de bescherming van de privacy voor het Fonds een evident en centraal uitgangspunt blijven. Het betekent echter allerminst dat we zomaar uit de geschiedenis wensen te verdwijnen zonder een spoor na te laten.

Bart Hellinck

bibliografie

wetgeving (de Europese richtlijn, de Belgische wet en het Koninklijk Besluit van 13 februari)

De Hert, Paul. Art.8 E.V.R.M. en het Belgisch recht. De bescherming van privacy, gezin, woonst en communicatie. Gent, Mys & Breesch, 1998.

Gutwirth, Serge. Privacyvrijheid! De vrijheid om zichzelf te zijn. Den Haag, Rathenau Instituut, 1998.

Pipers, Alain en De Hert, Paul (eds), Handboek Privacy. Persoonsgegevens in België. Brussel, Politeia, 1997-2001.

H O B 6 - 7

Ce numéro spécial de notre lettre d'information semestrielle, avec comme thème (la protection de) la vie privée, est le résultat du projet que nous avons pu réaliser grâce au Programme de Recherche du Fonds de la Recherche Scientifique – Flandre (FWO) – Fonds Max Wildiers et avec l'appui du département d'histoire contemporaine de l'Université de Gand. Dès le début le Fonds Suzan Daniel était très conscient de ses responsabilités quant à la protection de la vie privée. A part l'inventoriage des archives de la Federatie Werkgroepen Homoseksualiteit ce projet nous a permis par la suite d'étudier à fond cette problématique. Nous resterons de toute façon prudents dans notre pratique, même si cela signifie à notre regret qu'on ne peut pas encore consulter des grandes parties - sans aucun doute très importantes et exaltantes - de notre collection.

Le prochain numéro de 'Het ondraaglijk besef' sera cependant composé des rubriques classiques: un compte rendu des activités du Fonds Suzan Daniel, un aperçu d'acquisitions, des 'miscellaneas',... A cause de leurs décès en septembre-octobre nous traiterons en plus l'importance de M. Raymond Charles (ancien procureur-général auprès de la Cour de Cassation), du chanoine Piet De Haene et de Seppe Yperman pour l'histoire du mouvement homo/lesbien belge.

w e b s i t e

Het Fonds Suzan Daniel is al een hele tijd per e-mail te bereiken. Als u dit leest, staat het Fonds echter op het punt ten volle het digitale tijdperk in te stappen: binnenkort zullen we ook op het wereldwijde web terug te vinden zijn. Eindelijk, want we hebben ons al heel wat moeten verantwoorden waarom het tot nog toe niet het geval was. Onze beperkte mogelijkheden zijn hier echter debet aan, en verklaren meteen ook waarom het virtuele FSD-luik aanvankelijk bescheiden van opzet zal zijn. Uiteindelijk beogen we met de site via een ander kanaal te blijven doen wat we van in het begin beogen: het redden en valoriseren van ons homo/lesbisch cultureel en historisch erfgoed.

u k a n h e l p e n !

U kan het Fonds Suzan Daniel op verschillende manieren helpen: door lid te worden natuurlijk, door ons in uw testament op te nemen, door onze naam bekendheid te vergroten,...

Of door mee te werken, want we hebben steeds nood aan extra handen, ogen, oren en hersencellen. Voortaan kan u bijvoorbeeld elke derde woensdag van de maand met ons de handen uit de mouwen steken, de visuele confrontatie met onze collectie 'los materiaal' (folders, flyers, pamfletten, kaartjes,...) aan te gaan en zo bij te dragen tot de ontsluiting ervan. Afspraak om 19h00 in Bagattenstraat 174 te Gent. Meer info: 09/223.58.79 of 09/223.63.74.

à s a u v e r

Il y a encore beaucoup de matériel qui doit être sauvé. Aidez-nous. Vous avez du matériel concernant l'homosexualité ou le lesbianisme (brochures, affiches, périodiques, photos, lettres,...) et vous désirez vous en débarrasser? Ou de le mettre en valeur en nous le léguant? N'hésitez pas, contactez-nous.

r e d d i n g s b o e i

Het Fonds Suzan Daniel heeft al heel wat kunnen redden. Toch blijft het een peulenschil in vergelijking met de massa materiaal waarin het Fonds is geïnteresseerd. Materiaal dat er thuishoort. Materiaal dat het meer dan waard is bewaard te blijven. Gooi dus a.u.b. voortaan niks meer zomaar weg. Geef ons eerst een seintje.

3
4
6
12
16
18

editoriaal
billy & charles
anne lister
affiches
boomerang
naar af

"Dat het Fonds Suzan Daniel in vijf jaar tijd onmisbaar is geworden bewees de vereniging nog maar eens tijdens een opendeurdag in Gent op 19 mei. De pioniers van de Belgische holebi-beweging waren uitgenodigd - de enige échte Suzan Daniel was er ook in levende lijve te bewonderen - en tijdens een sobere plechtigheid werd hulde gebracht aan enkele illustere holebi-voorgangers. Tijdens de receptie achteraf was menig verhaal over de catacombentijd - toen homoseksualiteit alleen binnenskamers kon beleefd worden - te horen."

Paul Borghs in ZiZo, VIII, 2001, 47, p.2

Homofielen die Antwerpen in de jaren tussen de oorlogen gekend hebben zullen zich nog herinneren, dat er alleen al in het Schipperskwartier meer dan achttien druk bezochte katten waren, terwijl de meeste van die katten tevens hôtel waren, waar men voor een uurtje een kamer kon huren. Het aanbod, b.v. op een zwemplaats als Noordkasteel was overweldigend. In praktisch alle dancings zag men jongens die met jongens en meisjes die met meisjes dansten, zonder dat iemand daaraan aanstoot nam."

uit Vriendschap, januari 1961, p.3

.....dus afgesproken, we laten elkaar helemaal vrij

Tekening uit Vriendschap, december 1960, p.180.

FONDS

suzan daniel

homo/lesbisch archief en documentatiecentrum
archive et centre de documentation homo/lesbien

we verzamelen alles ... bel, schrijf of mail ons
nous rassemblons tout ... n'hésitez pas à nous contacter

postbus/boîte postale 569 B-9000 Gent 1 / Gand 1

suzan.daniel@skynet.be

09-223.63.74 (Anne) 09-223.58.79 (Bart)

rek. nr./n° de compte 068-2150156-81